

Ardahan İli Damal İlçesi Düz Dokumalarından Örnekler

Examples of Flat Weaving From Damal District of Ardahan

Hurisel HATİPOĞLU*

ÖZET

Doğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğusunda yer alan Ardahan iline bağlı bir ilçe olan Damal, Orta Asya'dan Avrupa'ya göç eden Türk boylarının göç güzergahı olmuştur.

Türkmen olan yöre halkı, Orta Asya Oğuz Türklerinden bu yana gelen zengin bir kültüre sahiptir. Bu zenginliğin başında, yöre halkının günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları düz dokuma örnekleri gelmektedir. Damal'da bundan yaklaşık on beş yıl kadar önce evlerde dokuma tezgahı bulunup, dokuma yapılırken hayvancılığın azalması, hatta yok olmasıyla birlikte dokumacılıkta unutulmaya yüz tutmuştur.

Bu bildiride düz dokuma kültürünün unutulmaya başladığı yörelerimizden biri olan, Ardahan ili Damal ilçe merkezi ve köylerinde yapılan araştırma sonucunda tespit edilen düz dokuma örnekleri tanıtılacaktır. Tespit edilen dokuma örneklerinin, düz dokumacılık literatürüne kazandırılması desen, kompozisyon ve teknik özelliklerinin verilmesi ile bu konuda yapılacak bilimsel çalışmalara katkıda bulunulması sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler :Düz Dokuma, Damal, Türkmen, Tezgah, Köy.

ABSTRACT

Damal, which is located in the north-eastern part of Eastern Anatolia Region and is the district of Ardahan, is the migration route of the Turkish tribes who migrated from Middle Asia to Europe.

Turkoman local residents have a rich culture inherited from Middle East Oğuz Turks. In this abundance, firstly, comes the plain woven which is made in order to meet the daily requirements of the local residents. While there has been a weaving loom in the houses of Damal and being made weaving in almost fifteen years ago, with the disappearance of cattle breeding, weaving has also inclined to fall. In this paper, plain woven samples are to be introduced as a result of the research being done in the villages and the centre of Damal, province of Ardahan, which has a tendency to forget the culture of plain woven. That the examples of weaving determined are gained into the weaving culture and given the pattern, composition and the technical features will be provided to contribute to the following scientific studies to be held.

Keywords: Flat weaving, Damal, Turkomen, Loom, Village

I. Giriş

Ardahan iline 51 km. uzaklıkta yer alan Damal,, güneyde Hanak, doğuda Çıldır ve Gürcistan, kuzeyde

ise Posof ile çevrili olup; yöre, tarih boyunca, Orta Asya'dan göç eden Türk boylarının geçiş güzergahı olmuştur. (Gündoğdu 2000:6) Bölge, Medlerin, Perslerin, Romalıların ve Bizanslıların, daha sonraki yıllarda da Gürcülerin, Ermenilerin ve Rusların iş-gallerinde kalmıştır.(Konukçu 1999:15),(Hallaçoğlu

* Okutman, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Halı-Kilim ve Eski Kumaş Desenleri ASD / ERZURUM
huriselhatipoglu@hotmail.com

Foto. 1 Tarak,Eski Kılıç Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

1991:350) Tarihte, Posof Sancaklarına bağlı, Kur'a yada Meşe Ardahan adı ile anılan yöre, 1064 yılında Alparslan tarafından Selçuklu topraklarına katılmıştır.(Kırzioğlu 1953:29) Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde, Maraş yöresinden gönüllü olarak getirilip bölgeye yerleştirilen Dulkadurlu – Ulusu topluluğundan Türkmenler, kendi gelenek ve göreneklerini burada sürdürmüşlerdir.(Sümer 1999:194)

Ardahan Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı topraklarına katılmış ve Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir.(Konukçu 1999:54),(Aydın 1998:272) Yakın tarihlere kadar, Kars'a bağlı bir ilçe merkezi olan Ardahan'ın, 1992 yılında il olmasıyla, kasaba statüsünde olan Damal da ilçe olmuştur.(Gündoğdu 2000:4) Yörenin geneli Hüseyini-Bektaşî olan Alevilik inancına sahiptir. Engelibeli bir arazi yapısına sahip Damal'ın etrafı tepelerle çevrili olup yılın yedi ayı karlarla kaplıdır. Yaz aylarında arpa, buğday, çavdar yem bitkisi olarak ekilmekte olup Ağustos-Eylül aylarında hasat edilmektedir. (Ardahan 1992:8)

Damal. İlçe merkezi ile Eski Kılıç, Burmadere, Dereköy, Tepeköy, Otağlı, Seyit ören, İkizdere, Oburcak, Üçdere ve sonradan mahalle olan Yukarı Gündeş

köylerine sahiptir. Bu bildiride, 2010 Haziran ayında Damal ilçe merkezi ve köylerinde yaptığımız araştırmada tespit edilen düz dokuma örneklerinden on tanesi tanıtılacaktır.

Yörede küçükbaş hayvancılığın azalmasıyla birlikte, yaklaşık on beş yıldır dokuma olarak küçük el tezgahlarında halı yastık veya heybe dokuduklarını tespit etmiş bulunmaktayız. Eskiden dokumacılık yönünden çok zengin olan yörede, halı, kilim, cicim, sumak tekniğinde dokumalar yapılmıştır. Yöredeki kadınlar, yaklaşık 12 yaşından itibaren dokuma yapmaya başladıklarını ve evlendiklerinde çeyizlerinde bu dokumaları da beraberlerinde getirdiklerini ifade etmişlerdir. Dokuma ustalarının çoğunluğunun hayatta olmamasından dolayı, şu an hayatta olan sayılı dokumacı ve yakınlarından aldığımız bilgiler doğrultusunda derleme yapılmıştır.

Eski dokuma örneklerini tespit etmeye çalışırken yıllar önce halı tüccarlarının kamyonlarla yöreden dokumaları topladıklarını, yerine ise makine halısı, kap kacak verdiklerini öğrenmiş bulunmaktayız. Özellikle düz dokumalara daha fazla rağbet göstermişler, halılardan daha az almışlardır.

Foto. 2 Tarak, Dereköy, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 3 İğ ve Ağırşaklar, Yukarı Gündüş Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Bölgede dokumalarda atkı ve çözgüde yün bazen de keçi kılı kullanılmıştır. Bu kullandıkları yünleri kendileri koyunlardan kırkmış, temizledikleri yünleri taraktan (Foto 1-2) geçirip, *iğ* ve *ağırşak* (Foto 3) ile eğirmişlerdir. Eskiden yörede iplerini kendilerinin kök boyayla boyadıkları

nı son 20 yıldır sentetik boya kullandıklarını belirtmişlerdir. Hatırlanılan doğal boyar maddelerden birinin yörede yetişen mavi renkli kara kazan bitkisinin olduğu bundan siyah rengin elde edildiği belirtilmiştir. Toplanan kara kazan bitkisi ile yünler Çıldır gölünden çıkarılan yeşil renkli çamurla bir hafta bekletildikten sonra su ile kaynayan kazanın içine atılmış bu yünler ile kara kazan bitkisi de içinde kaynatılarak siyah renk elde edilmiştir. Dokumalarında kullandıkları kırmızı rengi Şavşat bölgesinden getirdikleri kök boya bitkisi ile boyamışlar. Sarı ve bej tonlarını da soğan kabuğuyla boyadıklarını belirtmişlerdir. Canlı bir sarı elde etmede sadece soğan kabuğunu kullanmışlar, ceviz kabuğu rengine yakın bir ton elde etmek için ise kök boya bitkisi ile soğan kabuğunu karıştırmışlardır. Koyunun kahverengi ve beyaz yünü de boyanmadan kendi doğal rengiyle kullanılmıştır.

Foto. 4 Demir Kirkit, Eski Kılıç Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Dokumaların da çözgüye *uzatma*, *eriş*, atkıya da *argeç* demişlerdir. Kilim, sumak ve cicim dokumada renkli ipleri küçük yumaklar yapmışlar, bu yumaklara *menik* adını vermişlerdir. Çözgülerini bahçeye çaktıkları ahşap bazen de demir kazıklarda hazırlamışlardır. Tüm dokumalarında, *demir kirkit* (Foto 4) veya *girgene* (Foto 5) diye adlandırdıkları geyik boynuzundan çeşitli boyutlarda yaptıkları kirkitleri kullanmışlardır.

Yörede kurulu durumda tezgaha rastlanmamıştır. Tezgahların depolarda, yüklüklerde atıl durumda olduklarını belirtmişlerdir. *Ağaç* ve *ip* ağacı adını verdikleri büyük boyutlu ıstar tezgahlarında halı, cicim, sumak ve kilim dokumuşlardır. Tezgah parçalarından gücüye *kücü ağacı*, varangelene *tartı*, çitileme çubuğuna *tırtı çubuğu*, *alt mazı* ve *üst mazı* demişlerdir. Diğer kullandıkları tezgah çeşidi *culfalık* dedikleri çulfalık tezgahtır. Eskiden bu tezgahta erkekler için çuha, şal kadınlar içinde kuşak ve boz kilimlerini dokuduklarını belirtmişlerdir.

Foto. 5 Geyik Boynuzundan Girgeneler (Kirkit), Eski Kılıç Köyü., H.Hatipoğlu, 2010

Yörede tespit edilen düz dokumalar, kullanım alanlarına göre heybe, çuval ve yaygıdan oluşmaktadır. Cicim, kilim, sumak tespit edilen düz dokuma teknikleridir. Zili dokuma ve diğer düz dokuma tekniklerine rastlanmamıştır. Desenli kilimi *acıklı*, örnekli diye isimlendirmişler, sumak ve cicim dokumalarına da *evdime* adını vermişlerdir. Çözgü çiftine desen ipini sarma işlemine *inne* demişlerdir. Tespit edilen örnekler arasında desenli kilim dokumaları ilikli kilim tekniğinde, sumak dokumaları atkısız düz sumak ve çapraz alternatif sumak tekniğinde, cicim dokumaları da seyrek motifli cicim tekniğindedir. Boz kilim ismini verdikleri dokumalarını *bezayağı* dokuma tekniğinde ıstar tezgahında büyük tek parça olarak, culfalık tezgahta ise iki parça olarak dokumuşlardır. İki parça olan boz kilimlerini ortadan dikişle birleştirmişlerdir. Bu parçalardan her birine şaka(şak) demişlerdir. Boz kilimleri tamamen koyunun kahverengi yünüyle ve beyaz yünüyle dokumuşlardır. Boz kilim adının da koyunun kahve yün renginden aldığını belirtmişlerdir. Bazen aralarına sarı ve turuncu renk atmışlar sızı diye isimlendirmişlerdir. Çok yaygın kullanım alanına sahip bu kilimleri sekilerinin en altında kullanıp sıcak tutması için üzerlerine halılarını sermişlerdir. Yörede hemen hemen herkesin yüklüğünde boz kilime rastlanmıştır. Ayrıca boz kilimlerden heybe de yapmışlardır.

Yöredeki düz dokumalarda tespit edilen motif adları; *Dişeme(tarak)*, *kıvrım(çengel)*, *çubuk(çubuk)*, *göz-suyu (göz)*, *parik(pitrak)*, *mal gözü(dana gözü)*, *top(göz)*, *bayrak(su yolu)*, *kıvrım top (çengel gözü)*, *kazayağı*, *tavşan*

topu(tavşan gözü) dur. Dokuyucuların çoğunluğunun hayatta olmamasından dolayı çok az sayıda motif ismine ulaşılmıştır.

Foto. 6 Kilim Yaygı, 183x323 cm.Seyit Ören Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

II. Örnekler

Örnek 1.

Seyit ören köyünde tespit edilen kilim yaygı, 35 yıl önce Fato Aydın (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 6-7) Yaygı 183x323 cm. boyutlarındadır. Yörede örnekli, cıkcıklı diye isimlendirdikleri dokumaları , ilikli kilim tekniğindedir. (Balpınar 1982:47) Atkı ve çözgüsü yündür. Koyunun doğal yün rengi ve doğal boya ile sentetik boya karışık olarak kullanılmıştır. Siyah kilim zemini ende iki, boyda altı, bütününde on iki altıgen alanın bölünmesiyle oluşmuştur. Altıgenlerin içlerine kıvrım (çengel) motifi yerleştirilmiştir. Dişeme (tarak) motifiyle bordür ve zemin alanı ayrılmış bordür motifi olarak yine kıvrım motifi kullanılmıştır.

Foto. 7 Kilim Yaygı Detayı, 183x323 cm.Seyit Ören Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 2.

Yukarı gündeş (köyü) mahallesinde tespit edilen kilim yaygı 25 yıl önce İsmihan Kalkan tarafından dokunmuştur. (Foto 8) Boz kilim olarak adlandırılan yaygı 145x320 cm. boyutlarındadır. Culfalık denilen tezgahta iki şaka(şak) olarak bezayağı tekniğinde dokunmuş ortadan dikişle birleştirilmiştir. Atkı ve çözgüsü yündür. Kilim zemini sentetik boya ile boyanmış çubuklarla bölünmüştür. Çubukların arasında dişeme (tarak) oluşmuş , çubuk sayısına göre dörtlü, üçlü çubuk diye isimlendirmişlerdir.

Foto. 8 Boz Kilim, 145x320 cm. Yukarı Gündeş (köyü) Mahallesi, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 9 Sumak (Evdime) Heybe, 49x136 cm. Otağlı Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 3.

Otağlı köyünde tespit edilen heybe 40 yıl önce Firdevs Alkıray (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 9-10) Heybe 49x136 cm. boyutlarındadır. Yörede evdime diye adlandırılan dokuma çapraz alternatif sumak tekniğinde dokunmuştur. (Balpınar 1982:75) Atkı ve çözgüsü yündür. Tamamen doğal boya ile boyanmış yünler kullanılmıştır. Heybe zemininde iç içe geçmiş eşkenar dörtgenlerin içine kıvrım motifi yerleştirilmiştir. Bordürde yan yana sıralanmış göz suyu (göz) motifi uygulanmıştır. Heybenin arka yüzü bezayağı tekniğinde dokunmuştur.

Foto. 10 Sumak (Evdime) Heybe Detayı, 49x136cm., Otağlı Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 11 Cicim (Evdime) Çuval, 68x232 cm. Dereköy, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 4.

Dereköy'de tespit edilen çuval 25 yıl önce Fadime Değirmenci tarafından dokunmuştur. (Foto 11) Un çuvalı olarak dokunup günümüzde yaygıya dönüştürülen dokumanın boyutları 68x232 cm. dir. Atkı ve çözgüsü yündür. Evdimeli çuval seyrek motifli cicim tekniğinde dokunmuştur. (Balpınar 1982:56) Koyunun doğal yün rengi ve soğan kabuğuyla boyanmış yünler kullanılmıştır. Zeminini oluşturan çubukların üzerine göz suyu ve parik (pıtrak) motifi yerleştirilmiştir.

Örnek 5.

Damal merkezde tespit edilen yaygı 35 yıl önce Yazgül Atmaca (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 12-13) Yaygı 120x236 cm. boyutlarındadır. Evdimeli yaygı, seyrek motifli cicim tekniğinde dokunmuştur. Yaygının köşesinde dokuyucunun ismi "Yazgül" yazmaktadır. Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal boyalı yünler kullanılmıştır. Zemin alanına parik, mal gözü (göz) çakmak motifleri yerleştirilmiştir.

Foto. 12 Cicim (Evdime) Yayı, 120x236 cm. Damal merkez, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 13 Cicim (Evdime) Yayı Detayı, 120x 236 cm. Damal merkez, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 6.

Eski kılıç köyünde tespit edilen çuval 40 yıl önce Sırma Göktekin (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 14-15) Çuval 52x88 cm. boyutlarındadır. Evdimeli çuval, çapraz alternatif sumak tekniğinde dokunmuştur. Atkısı yün çözgüsü kıl ve yündür. Doğal boyalı yünler kullanılmıştır. Çuval zemininde eşkenar dörtgenlerin içinde top (göz) denilen motif, onun etrafını da kıvrım motifi çevrelemiştir. Çuvalın en bordüründe deve boynu, boyundaki bordürde su yolu motifi yerleştirilmiştir. Dokumanın arka yüzü bezayağı tekniğinde dokunmuştur.

Örnek 7.

Eski kılıç köyünde tespit edilen çuval 55 yıl önce Yosma Bingül (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 16-17) Çuval 62x95 cm. boyutlarındadır. Evdimeli çuval atkısız düz sumak tekniğinde dokunmuştur.

(Balpınar 1982:71) Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal yün rengi, soğan kabuğu, kök boya ile boyanmış yünler kullanılmıştır. Çuval zeminini küçük altıgen alanlara bölünmüş bu altıgenlerin içlerine kıvrım motifi yerleştirilmiştir. Kıvrım motifinin etrafını da mal gözü motifi çevrelemiştir. Dokumanın ince bordüründe bayrak (su yolu) motifi yer almıştır. Çuvalın arka yüzü bezayağı tekniğinde dokunmuştur.

Foto. 14 Sumak (Evdime) Çuval, 52x88 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 15 Sumak (Evdime) Çuval Detayı, 52x88 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 16 Sumak (Evdime) Çuval, 62x95 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 17 Sumak (Evdime) Çuval Detayı, 62x95 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 8.

Eski kılıç köyünde tespit edilen yaygı 35 yıl önce Ana-kız Güler (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 18-19) Yaygı 153x394 cm. boyutlarındadır. Evdimeli yaygı, seyrek motifli cicim tekniğinde dokunmuştur. Atkı ve çözgüsü yündür. Yaygıda doğal boyalı yünler kullanılmıştır. Zemin alanına kıvrım top, kaz ayağı, tavşan topu ve göz motifi yerleştirilmiştir.

Örnek 9.

Eski kılıç köyünde tespit edilen yaygı 30 yıl önce Çiçek Sayılğan (hayatta değil) tarafından dokunmuştur.

(Foto 20) Yaygının boyutları 170x356 cm.dir. Evdimeli yaygı, seyrek motifli cicim tekniğinde dokunmuştur. Atkı ve çözgüsü yündür.Yaygının üst köşesinde 1980 tarihi dokunmuştur. Koyunun doğal yün rengi ile turuncu ve siyah renklerle çubuklar dokunmuş boşluklarına göz motifi yerleştirilmiştir.

Foto. 18 Cicim (Evdime) Yaygı, 153x394 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Örnek 10.

Eski kılıç köyünde tespit edilen yaygı 60 yıl önce Yosma Bingül (hayatta değil) tarafından dokunmuştur. (Foto 21-22) Yaygının boyutları 130x280 cm. dir. Yörede

Foto. 19 Cıcim(Evdime) Yaygı Detayı,153x394 cm. Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

örneklı, cıcıklı dedıklere dokuma ilıklı kılım tekniğinde dokunmuştur. Tespit edilen en eski dokuma örneğidir. Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal boyalı yünler kullanılmıştır. Epeyce yıpranmış olan kılım yaygı zemininde, farklı özelliklerde yıldız ve yaprak motifleri kullanılmıştır.(Anatolian Kilims II 1995:157) Yaygının dört ince bordürü de yıldız ve su yolu motiflerinden oluşmuştur.

III. Sonuç

Damal ilçe merkezi ve Seyit Ören Köyü, Yukarı gündeş (Köyü) mahallesi ,Otağlı Köyü, Dereköy,Eski Kılıç Köyü, Burmadere Köyü ve Tepe Köy’de yapılan araştırmada kullanım alanlarına göre çuval, heybe,yaygı tespit edilmiştir.Bu örnekler sumak, cıcim ve kılım tekniğinde dokunmuşlardır.

2010 yılı Haziran ayında yapılan on beş günlük alan araştırması sırasında ıstar (ağaç-ıp ağacı) tezgahlarında dokunmuş kılım, cıcim, sumak örneğine rastlanmış ve bu dokumalar fotoğraflarla belgelenmiştir.Çulfalık(çulfalık) tezgahlarda dokunmuş boz kılım örneklerine de rastlanmıştır.Tespit edilen dokuma örneklerinin Anadolu’nun diğer bölgelerindeki dokumalarla ortak özelliklerinin olduğu gözlemlenmiştir.Bölgenin göç güzergahında olması, bir çok boy ve oymağın geçişinin buradan yapılması bu etkiyi güçlendirmektedir.Cıcim ve sumak dokumalarındaki renk ve motif benzerliklerini Erzurum,Kars ve Ağrı’daki dokumalarda da görmekteyiz.(Görgünay-Kırzioğlu 1994:44) Kılım yaygı olarak Eski kılıç

Foto. 20 Cicim(Evdime) Yaygı, 170x356 cm.Eski kılıç köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 21 Kilim Yaygı, 130x280 cm.Eski Kılıç Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 22 Kilim Yaygı Detayı, 130x280 cm. Eski Kılıç Köyü, H.Hatipoğlu, 2010

Foto. 23 Seccade Kilim,detay,Erzurum,karakoyun yünü, 134x333 cm.100-120 yıllık, B. Deniz, 2011

köyünde tespit edilen on numaralı örnek ile Erzurum yöresine ait kilim seccadenin zemin motifleriyle olan benzerliği dikkat çekicidir.(Foto 23), (Deniz 2011:60) Kilimin dokuyucusunun hayatta olmamasından dolayı motifleri hakkında yeterli bilgi alınamamıştır.

Yöre halkı dokumalarında, koyunlarından kırkıp, taraktan geçirip iğ ve ağırşakta eğirdikleri yünleri ve keçi kılını kullanmışlar.Yünlerini de „kök boya bitkisi olarak da „kara kazan bitkisi (siyah renk),kök boya bitkisi (kırmızı) soğan kabuğu (sarı ve bej),ceviz kabuğu (kahverengi) ile boyamışlardır.. Maalesef son yirmi yıldır yastık ve heybe olarak dokudukları küçük boyutlu halılarında sentetik boyalı yünler kullanmışlardır.

Yörede kilime *cıcıklı*, örnekli , sumak ve cicim dokumalarına da *evdime* adını vermişlerdir.Bu dokumaları artık bilen kimsenin kalmadığı söylenmiştir.Çok az sayıda tespit edilen motif isimleri de: *Dışeme, kıvrım, çubuk ,göz suyu ,parik, mal gözü, top, bayrak, kıvrım top, kazayağı ve tavşan topudur*

Araştırmada, yöre insanının büyük şehirlere çok göç vermesiyle, küçük baş hayvancılığın neredeyse bitmesi ve el dokumacılığına ilginin azalması neticesinde dokumacılık unutulma noktasına gelmiştir. Yöre insanının elinde çok az sayıda kalmış olan kültürel değerlere sahip bu dokumaların bahsi geçen sebeplerden dolayı belgelenip düz dokumacılık literatürüne kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Anatolian Kilims – II*, Turkish Republic Of Turkey Ministry Of Culture, Ankara, December 1995, no 157.
- Ardahan (1992), Ardahan İli Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Ardahan.
- Aydın Dündar (1998) *Erzurum Beylerbeyi Teşkilatı :Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara.
- Balpınar-Acar Belkis (1982), *Kilim-Cicim-Zili-Sumak Düz Dokuma Yayımları*, İstanbul,Eren Yayıncılık.
- Deniz Bekir (2011), “Anadolu-Türk Kilim Sanatının Teknik Özellikleri ve Erzurum, Erzincan ve Bayburt Kilimlerinin Türk Kilim Sanatındaki Yeri” *Erzurum, Erzincan, Bayburt Kilimleri Sempozyumu*, İstanbul, Baksı Kültür ve Sanat Vakfı Yayını.
- Görgünay-Kızıoğlu Neriman (1994), *Türk Halk Kültüründe Doğu - Anadolu Dokumaları ve Giysileri*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:7, Ankara.
- Gündoğdu Hamza (2000), *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları*, No:4 Ankara.
- Hallaçoğlu Yusuf (1991), “Ardahan” maddesi, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul,s.350
- Kızıoğlu Fahrettin (1953), *Kars Tarihi*, Cilt I, İstanbul.
- Konukçu Enver (1999), *Ardahan Tarihi*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No: 2. Ankara
- Sümer Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri – Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Kaynak Kişiler

- Binali Şandır 47 yaşında,„Seyitören Köyü.Çiftçi
- Çiçek Alpkıray 65 yaşında, Otağlı Köyü.Eski dokumacı
- Fadime Değirmenci 52 yaşında, Dereköy.Eski dokumacı.
- Fadime Fişik 63 yaşında, Seyitören Köyü.Eski dokumacı
- Fidan Atmaca 65 yaşında, Damal İlçe Halk Eğitim Merkezi Usta Öğreticisi.
- Fidan Çakabay 100 yaşında, Damal Merkez.Eski dokumacı
- Gülistan Göyük 62 yaşında, Burma Dere Köyü.Eski dokumacı.
- Hanefi Demir 68 yaşında Tepeköy Eski Muhtar.
- İsmigül Karagül 63 yaşında, Yukarı Gündeş (köyü) Mahallesi Eski dokumacı.
- İsmihan Kalkan 63 yaşında, Yukarı Gündeş (köyü) Mahallesi. Eski dokumacı.
- Naciye Fişik 48 yaşında, Seyitören Köyü.
- Saltanat Emir 53 yaşında, Tepeköy.
- Seyran Sırbudak 65 yaşında, Seyit Ören Köyü.Eski dokumacı.
- Şahnıban Altınarık 72 yaşında,Otağlı Köyü.Eski dokumacı.
- Tamam Göktekin 70 yaşında, Eski Kılıç Köyü.Eski dokumacı
- Tamer Önal 35 yaşında, Damal İlçe Halk Eğitim Müdürü.
- Yıldız Köşmen 60 yaşında, Eski Kılıç Köyü.Eski dokumacı.